

ЎЗБЕКИСТОН БАНК ТИЗИМИДА БАНК ХИЗМАТЛАРИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎЛЛАРИ

Тангриев Иззат Рахматуллаевич

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқотчиси

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси банк тизимида рақамли банк технологиялари ва уларнинг таркиби ҳамда элементлари кенг ёритиб берилган. Банк технологиялари бўйича хорижий ва маҳаллий олимларнинг илмий қарашлари ўрганилган, таҳлил қилинган ва муаллифлик фикрлар билдирилган. Шунингдек, банк тизимида рақамли технологиялар ва уларнинг элементларини кенг қўламда жорий этиш имкониятлари, уларнинг афзалликлари ҳамда уни такомиллаштириш йўналишлари таклиф қилинган.

Калит сўзлар: тижорат банки, рақамли банклар, banking technology, information technology, mobile banking, Big Data (катта маълумотлар), Data basing (маълумотлар базаси), Cloud (булутли технология), CRM (мижозлар билан муносабатларни бошқариш).

Кириш

Ўзбекистонда тижорат банклари рақамли технологиялардан фойдаланиш банкларини трансформация қилиш, авваламбор, рақамли банкларни ташкил қилишни талаб этса, сўнг эса, амалдаги банклар фаолияти самарадорлигининг ошишишига, хизмат сифатининг яхшиланиши ва банк харажатларини қисқартириш имконини беради.

Молиявий хизматларнинг оммабоплигини ошириш, банкларнинг ҳудудларга кириб боришини кенгайтириш ва барча аҳоли пунктларида бир хил турдаги хизматлар кўрсатилишини таъминлаш бўйича қўшимча чоралар кўрилиши лозим. Банк тизимида замонавий сервис ечимлари асосида ахборот технологияларини, молиявий технологияларни кенг жорий этиш, ахборот хавфсизлигини лозим даражада таъминлаш, молиявий хизматлар кўрсатишда инсон омили таъсирини камайтириш бўйича тезкор чора-тадбирлар кўришни талаб этмоқда.

Шунингдек, рақамли банкларда банк хизматлари максимал даражада автоматлаштирилади ва банк mijozlari uchun ўз-ўзини бошқариш тизимлари яратилади. Рақамли банкингнинг бугунги кун асосий талаби ҳам рақамли иқтисодиётнинг тараққий этиши натижасида банклар филиаллар сонини ошириш йўли билан эмас, балки масофавий банк хизматларини ривожлантириш орқали кўп сонли mijozlariga хизмат кўрсатишни талаб этмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сонли Фармонида мамлакатимизда замонавий банк тизимини шакллантириш, банкларнинг инвестициявий жозибadorлигини ошириш ва банк хизматларининг янги стандартларини жорий этишга қаратилган банк тизимида комплекс ўзгартиришларни амалга ошириш, банк тизимини тубдан ислох қилиш, банкларни трансформация қилиш, замонавий банк амалиёти, менежменти ва янги хизматларни жорий этилиши алоҳида қайд этиб ўтилган.

Асосий қисм. Банклар фаолиятида ўзгаришлар йўллариини белгилаб берувчи рақамли банкнинг инновацион ривожланишнинг асосий йўналишларини урта гуруҳга бирлаштирилиши мумкин¹:

Биринчидан, молия бозорлари глобаллашувини – молиявий хизматларнинг бир турдаги бозорига ўтишини белгилаб беради.

Иккинчидан, миллий молия бозорларини эркинлаштириш ва тартибга солмаслик – банкдан ташқари янги рақобатчилар (янги банк технологияларини етказиб берувчилар Open banking, FinTech, Banking-As-A-Service) нинг пайдо бўлишига хизмат қилади.

Учинчидан, жаҳонда интеграциялашган технологик тизимларига (Интернет) ўтиш – умумий глобал тармоқни шакллантириш имконини беради.

АҚШ, Европа, Япония каби ривожланган мамлакатлар банклари фаолиятида Big Data (катта маълумотлар), Data basing (маълумотлар базаси), Cloud (булутли технология), CRM (mijozlar билан муносабатларни бошқариш), APPI Banking, сунъий интелект каби замонавий банк модели элементларидан

¹ Пероикевич Х. Банки XXI века // Банковское дело. №10. 1999.-56-57 с.

фойдаланган ҳолда банклар IT соҳаси билан биргаликда ривожланиб бормоқда.

Big Data (катта маълумотлар) технологияси катта ҳажмдаги таркибланган ва таркибланмаган маълумотларни қайта ишлаш усуллари ва инструментлари мажмуи бўлиб, анъанавий маълумотлар базасини бошқариш тизимига нисбатан муқобил ҳисобланади.

Big Data технологияси тижорат банкларига актив операцияларнинг самарадорлигини таъминлаш ва рискларни бошқариш бўйича аниқ қарорларни қабулқилиш имконини беради. Big Datанинг элементи ҳисобланган ID-карталардан кенг фойдаланиш, банклараро маълумот алмашилиши, хизмат кўрсатиш сифати яхшиланиши ва янги банк хизматлари яратилишига тўртки бўлмоқда.²

Замонавий банк амалиётида кенг қўлланилаётган рақамли технология – бу **Data basing (маълумотлар базаси)** технологиясидир. Data basing технологияси маълум қоидалар асосида маълум кетма-кетликда тузилган блоklarдир. Data basing нинг очик ва ёпиқ тармоқлари мавжуд бўлиб, очик тармоқда иштирокчилар тўлиқ идентификациядан ўтмайди ва тармоқ қоидаларини бошқарувчи юқори бўғин бўлмайди. Data basing нинг ёпиқ тармоғида аъзолик мезонлари белгиланади ва иштирокчи ана шу мезонларга жавоб бергандагина тармоқ хизматидан фойдаланиш имконига эга бўлади.

Cloud technology (булутли технология)- бу фойдаланувчи томонидан тўғридан-тўғри фаол бошқарувсиз компьютер тизимининг ресурслари, хусусан маълумотларни сақлаш (булутли сақлаш), йиғиш ва узатиш ҳисобланади. Одатда бу атама интернет орқали кўплаб фойдаланувчилар учун мавжуд бўлган маълумот марказларини тавсифлаш учун ишлатилади. Бугунги кунда Big clouds (катта булут) кўпинча марказий серверлардан бир нечта жойларда тақсимланадиган функцияларга эга. Агар фойдаланувчига уланиш нисбатан яқин бўлса, у чекка сервер сифатида белгиланиши мумкин. Clouds technology (булутли технология) битта ташкилот билан чегараланиши мумкин (Corporate cloud-корпоратив булутлар) ёки бир нечта ташкилотларга очик бўлиши мумкин (Social cloud-оммавий булут). Булутли технология

² Рақамли иқтисодиёт: Ўзбекистонда ривожлантириш истиқболлари ва жаҳон амалиёти. Халқаро илмий-амалий онлайн конференция тўплами, Тошкент 24.12.2020, Хамидов С.Р. 630-635 бетлар

мувофиқлик ва миқёсни тежашга эришиш учун ресурсларни биргаликда ишлатишга асосланган.

Булутли технология компанияларга ИТ-инфратузилма харажатларининг олдини олиш ёки минималлаштиришга имкон бериб, корхоналарнинг дастурларини тезроқ ишлашга имкон беради, бу эса бошқаришни яхшилайти ва камроқ техник хизмат кўрсатган ҳолда операцион хатоликларни камайтиради ва бу ИТ-гуруҳларга ўзгарувчан ва кутилмаган талабни қондириш учун ресурсларни тезроқ сошлаш ва юбориш имконини беради.³

CRM (Customer Relationship Management- мижозлар билан муносабатларни бошқариш) тизими замонавий банк моделида тижорат банки ва мижозлар ўртасидаги муносабатларни бошқаришнинг замонавий стратегияси ҳисобланади. Ушбу тизими мижозларни жалб қилиш, уларга хизмат кўрсатиш ва мижозларни банкда сақлаб қолишни қамраб олади. CRM тизими мижозларнинг минглаб ҳисобрақамларини фойдалилиги бўйича сегментлаш имконини беради, мижознинг даромади ва харажатлари тўғрисида аниқ тасаввур ҳосил қилиш имконини берадиган маълумотларни синчиклаб ўрганиш учун шароит яратади.

Йирик тижорат банклари билан қаттиқ рақобат курашига тушиб қолган кичик ва ўрта банклар, CRM тизимидан фойдаланган ҳолда, ўзларининг молия бозоридаги устунликларини мустаҳкамлаш имкониятига эга бўлишади. Айнан, ушбу тизим орқали кичик ва ўрта банклар мижозлар билан бевосита мулоқот ўрнатиш имконига эга бўлишади. Натижада, ушбу банклар мижозларнинг қайси молиявий хизматга бўлган талабини юзага келганлигини, қайси молиявий хизматларга бўлган талабларининг ўзгараётганлигини аниқ баҳолаш имконига эга бўлишади. Одатда, йирик тижорат банкларида ички ахборот тизимлари кичик ва ўрта банкларга қараганда ривожланган бўлади. Шу сабабли, кичик ва ўрта банклар мижозлар билан бевосита мулоқотни йўлга қўйиш орқали уларнинг ҳолати тўғрисидаги аниқ маълумотларга эга бўлишади.

Хулоса ва таклифлар. Жаҳон амалиётида банклар рақамли технологияларга қўплаб инвестициялар киритмоқда. Бу инвестициялар банклар илғор технологиялар имкониятларидан самарали фойдаланган ҳолда мижозлар ва ходимлар учун хизматларни амалга ошириш тизими осонлаштирмоқда.

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Cloud_computing

Мамлакатимизда банкларнинг трансформациялашуви ва рақамли технологиялардан фойдаланишда ҳамда рақамли иқтисодиётни ривожлантириш, банк фаолиятининг илғор халқаро тажрибасини ўрганиш ҳамда банк хизматлари ва маҳсулотларининг янги турларини жорий этиш вазифалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги, 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сонли «2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида»ги, 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сон “Рақамли Ўзбекистон-2030” Стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида фармонларида ўз ифодасини топган бўлсада, бироқ инновацион ва рақамли технологиялардан фойдаланиш билан боғлиқ бир қанча муаммолар мавжуд:

- масофавий банк хизматлари ва интернет банкингдан фойдаланаётганда mijozlarning tizimdan foydalaniшda etarli bilim va kunikmalarga ega emasligi;
- коммуникацион инфраструктурани viloyatlarнинг chekka hududlarida yaxshi rivojlanмаганлиги;
- халқаро банк амалиётида кенг қўлланилаётган рақамли технологиялардан – Big data va Data basing технологиялари республикамиз банклари амалиётига жорий этилмаганлиги;
- банк тизимида рақамли технологиялардан фойдаланиш кўлами ва самарадорлигини тавсифловчи кўрсаткичлар тизимининг шакллантирилмаганлиги;
- банк тизимида рақамли технологиялардан фойдаланиш амалиётини тартибга солувчи қонунчилик асосининг мавжуд эмаслиги. Банк тизимида рақамли технологиялардан фойдаланиш амалиётини тартибга солувчи қонунчилик асоси бўлмаса, давлат Марказий банк орқали ўзининг назорат функциясини тўлиқ амалга ошира олмайди.

Юқоридаги муаммоларни ҳал қилиш мақсадида қуйидаги таклиф ва тадбирларни амалга оширишимиз лозим:

Биринчидан, Республикамиз тижорат банклари фаолиятига тараққий этган мамлакатларнинг банк амалиётида кенг қўлланилаётган рақамли

технологиялар ҳисобланган Big data ва Data basing технологияларини жорий эти лозим. Бунда:

Big data технологияси:

- ✓ миждозларнинг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолаш аниқлигини ошириш
- ✓ имконини беради;
- ✓ турли хилдаги ноқонуний операцияларнинг олдини олади;
- ✓ муваффақиятли маркетинг стратегиясини амалга оширишга хизмат қилади;
- ✓ масофавий банк хизматларининг сифатини ошириш имконини беради.

Тижорат банклари томонидан жисмоний шахсларнинг кредит тўловига лаёқатлилигини ҳозирги кунда КАТМ томонидан ишлаб чиқилган scoring моделига асосан фақат уларнинг даромадларига қараб аниқлаш етарли эмас. Чунки, уларнинг кредит тўловига лаёқатлилигига ёши, маълумоти, яшаш жойи каби кўплаб омиллар таъсир қилиши мумкин.

Data basing технологиясининг асосий афзалликлари:

- ✓ хавфсизлик;
- ✓ номарказлашув;
- ✓ шаффофлик
- ✓ вақт ва харажатларсиз бажарилиши;
- ✓ бир зумда ва ишончлилиги
- ✓ юқори баҳоланиши

Иккинчидан, банк тизимида рақамли технологиялардан фойдаланиш амалиётини тартибга солувчи алоҳида қонунчилик асосини яратиш лозим. Ушбу қонунчилик ҳужжати банк тизими орқали амалга ошириладиган рақамли активлар билан боғлиқ бўлган барча операцияларни (пул ўтказмалари, криптоактивлар савдоси, смарт-шартномалар бўйича мажбуриятлар юзасидан тўловлар ва бошқ.) тартибга солишни қамраб олиши керак.

Учинчидан банк тизимида рақамли технологиялардан фойдаланиш кўлами ва самарадорлигини тавсифловчи кўрсаткичлар тизимини шакллантириш керак. Ушбу кўрсаткичлар тизими нафақат миқдорий, балки сифат кўрсаткичларини ҳам қамраб олган бўлиши лозим.

Тўртинчидан, республикамизнинг кичик ва ўрта банклари дастлаб ID карталарни жисмоний ва юридик шахсларна тўлиқ жорий қилиб, CRM тизимидан фойдаланишни йўлга қўйишлари лозим. Бунинг сабаби шундаки, йирик банкларнинг молиявий барқарорлиги ва ликвидлилик даражаларининг ошиши келгусида уларга рақобат курашида кучли устунлик беради. Бу эса, кичик ва ўрта банкларнинг молия бозоридаги ўрни сезиларли даражада қисқаришига олиб келиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги «2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида»ги ПФ-5992-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 “Рақамли Ўзбекистон-2030” Стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида октябрдаги ПФ-6079-сон фармони.
4. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномаси. //Халқ сўзи, 25 январ, 2020 йил.
5. Петрокевич Х. Банки XXI века // Банковское дело. №10. 1999.-56-57 с.
6. Рақамли иқтисодиёт: Ўзбекистонда ривожлантириш истикболлари ва жаҳон амалиёти. Халқаро илмий-амалий онлайн конференция тўплами, Тошкент 24.12.2020, Хамидов С.Р. 630-635 бетлар
7. https://en.wikipedia.org/wiki/Cloud_computing
8. Bradford T., Matt Davies, Weiner E. Payment Systems. – Fed. Kansas City, 2003.
9. Юденков Ю.И. Интернет-технологии в банковском бизнесе. – М.: КНОРУС, 2016. – С.
10. 58.
11. Осиповская А.В., Михайлин А.В. Развитие финансовых технологий в сфере банковских
12. Тўлов тизими. www.cbu.uz (Ўзбекистон Республикаси Марказий банки).